

Türk Atasözlerinde İslam Hukukunun İzleri ve Atasözlerinin Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi

Ali Haydar BÖLÜKBAŞI | <https://orcid.org/0000-0002-4214-1165>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | alihaydar.bolukbas@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <https://ror.org/0468j1635>

İslam Hukuku | Rize, Türkiye

Öz

Bu çalışmanın konusu iki noktada toplanmaktadır. Birincisi, İslam hukukunun Türk atasözleri üzerindeki yapmış olduğu etki, ikincisi ise atasözlerindeki yargıların İslam hukuku açısından ne ifade ettiği ve bunların sıhhatidir. Disiplinler arası çalışmalar, akademisyenler tarafından genelde, gereken ilginin gösterilmediği, fakat akademik anlamda büyük öneme sahip bir sahadır. Bu bağlamda atasözleri, bir milletin uzun asırlar boyu edinmiş oldukları tecrübeyi yahut sahip oldukları inanç ve kültürü, özlü ifade ediş biçimleri olarak birçok disiplin için önemli ilmi ve kültürel kaynaklardır. Atasözlerinin dikkate değer sayıda bir kısmı, İslam dininin inanç, hukuk ve ahlak alanlarının söze yansımış biçimleridir. Bu sözler genelde, bir hüküm ifade etmektedir. Esasında yargı bildiren bu cümle ile bir mesaj verilmesi amaçlanmıştır. Burada atasözlerinin iki yönü ortaya çıkmaktadır. Birincisi, atasözlerinin vermek istediği mesaj, ikincisi ise bu mesajı verirken kullandığı, yargı bildiren cümlelerdir. Durum böyle olmakla birlikte, atasözleri denince umumiyetle, bu sözlerin vermek istediği mana ve mesaj üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Oysaki bir mesajı vermek için atasözlerinde kullanılan örnekler ve yargılar da çok önemlidir. Bu ikisinin çoğu zaman aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. Dini ilimlerin atasözleri üzerindeki etkisine dair sınırlı sayıda çalışmalar yapılmış olsa da İslam hukukuyla alakalı, bu perspektiften doğrudan bir çalışmaya rastlanılamaması ve atasözlerindeki ifadelerin İslam hukuku açısından değerlendirilmemiş olması, bir eksiklik olarak görülmüş ve bizi bu konuyu çalışmaya sevk etmiştir. Öncelikli olarak, edebiyatçı ve dil bilimci akademisyenlerle yapılan istişareler neticesinde, atasözleri üzerine yazılmış temel eserler tespit edilmiştir. Sonrasında binlerce atasözü arasından İslam hukukuyla ilişkili olduğu düşünülen sözler belirlenmiştir. Tespit edilen atasözleri, İslam hukukunun klasik başlıkları altında incelemeye konu edilmiştir. Sonrasında, Türk atasözleri içerisinde, atasözleriyle anlatılmak istenen düşünce, bu düşünceyi anlatırken kullanılan sözle alakalı ayrıntı fıkhi bilgiler, sözün hukuki açıdan ne ifade ettiği, doğru yargı içerip içermediği ve konuyla ilgili hukuki tartışmalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslam hukukunun atasözlerine etkisi ortaya konmuşken atasözlerinin İslam hukukuna bir etkisinin olup olmadığı da tartışılmıştır. Anadolu coğrafyasında hâkim mezhep olması hasebiyle, çalışmanın İslam hukukuna ait kısmı, büyük oranda Hanefi doktrin kitapları üzerinden tahlil edilmeye çalışılmıştır. Kimi durumlarda ise başta Şafii mezhebi olmak üzere, diğer mezheplerin ve Türk hukukunun görüşlerine temas edilmiştir. Makalede, birbiriyle aynı ya da yakın anlamlı olan atasözleri, bir başlık altında numaralandırılarak gösterilmiştir. Aynı başlık altında incelenen sözlerin fıkhi olarak aynı ya da yakın hukuki konularla alakalı olmasına dikkat edilmiştir. Kelime farkları eğik çizgiyle gösterilmiştir. Her atasözünün hangi kaynaktan alındığı, çalışmanın uzamaması adına belirtilmemiş olmakla birlikte, giriş bölümünde atasözleriyle alakalı bu çalışmada esas alınan temel eserler, künye bilgileriyle zikredilmiştir. Bazı başlıklar altında diğer mezheplerin ve Türk hukukunun bu konuyla alakalı görüşlerine temas edilmiştir. Çalışma, delillerin sıhhatini ortaya koyma noktasında İslam hukukunun belirleyici rolünü ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam, İslam Hukuku, Türk Edebiyatı, Atasözleri, Hukuk.

Atıf Bilgisi

Bölükbaşı, Ali Haydar. "Türk Atasözlerinde İslam Hukukunun İzleri ve Atasözlerinin Fıkhi Açıdan Değerlendirilmesi". *Rize İlahiyat Dergisi* 29 (Ekim 2025), 329-345.

<https://doi.org/10.32950/rid.1720274>

Yayın Bilgileri

Türü

Araştırma Makalesi

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Süreç Bilgileri

Geliş Tarihi: 15.06.2025

Kabul Tarihi: 15.10.2025

Yayın Tarihi: 20.10.2025

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Benzerlik Taraması

Yapıldı – iThenticate

Etik Bildirim: ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakları & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Traces of Islamic Law in Turkish Proverbs and the Jurisprudential Evaluation of Proverbs

Ali Haydar BÖLÜKBAŞI | <https://orcid.org/0000-0002-4214-1165>

Asst. Prof. | Author | alihaydar.bolukbas@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/0468j1635>

İslamic Law | Rize, Türkiye

Abstract

This study focuses on two main points. The first is the influence of Islamic law on Turkish proverbs, and the second is what the judgments in proverbs mean in terms of Islamic law and their validity. Interdisciplinary studies are generally an area that does not receive the attention it deserves from academics, but it is of great academic importance. In this context, proverbs are important scientific and cultural resources for many disciplines as concise expressions of a nation's centuries-long experience or beliefs and culture. A considerable number of proverbs are reflections of the Islamic religion's beliefs, laws, and ethics. These sayings generally express a ruling. This judgmental sentence essentially aims to convey a message. Here, two aspects of proverbs come to light. The first is the message that proverbs seek to convey, and the second is the judgmental sentences they use to convey this message. However, when it comes to proverbs, studies are generally conducted on the meaning and message these words aim to convey. Yet, the examples and judgments used in proverbs to convey a message are also very important. It is often seen that these two are in the same direction. Although a limited number of studies have been conducted on the influence of religious sciences on proverbs, the lack of any direct study from this perspective related to Islamic law and the fact that the expressions in proverbs have not been evaluated from the perspective of Islamic law were seen as a shortcoming and prompted us to study this topic. First, consultations with literary and linguistic scholars led to the identification of fundamental works on proverbs. Subsequently, sayings considered relevant to Islamic law were selected from among thousands of proverbs. The identified proverbs were examined under the classical headings of Islamic law. Subsequently, within Turkish proverbs, the idea that the proverbs sought to convey, the legal details related to the words used to convey this idea, what the words meant from a legal perspective, their validity, and the legal debates related to the subject were attempted to be brought to light. While the influence of proverbs on Islamic law has been demonstrated, the question of whether proverbs have influenced Islamic law has also been debated. Given that it is the dominant school of thought in Anatolia, the section of this study pertaining to Islamic law has been analyzed largely through Hanafi doctrine books. In some cases, however, the views of other schools of thought, primarily the Shafi'i school, as well as Turkish law, have been touched upon. In the article, proverbs with the same or similar meanings are numbered under a heading. Care has been taken to ensure that the sayings examined under the same heading relate to the same or similar legal issues in terms of fiqh. Word differences are indicated with a slash. Although the source of each proverb is not specified to keep the study concise, the main works on proverbs used in this study are listed with their bibliographic information in the introduction. Some headings touch upon the views of other schools of thought and Turkish law on this subject. The study is significant in that it highlights the decisive role of Islamic law in establishing the validity of evidence.

Keywords

Islam, Islamic Law, Turkish Literature, Proverbs, Law.

Citation

Bölükbaşı, Ali Haydar. "Traces of Islamic Law in Turkish Proverbs and the Jurisprudential Evaluation of Proverbs". *Rize Theology Journal* 29 (October 2025), 329-345.

<https://doi.org/10.32950/rid.1720274>

Publication Information

Type	Research Article	Peer-Review: Double anonymized - Two External
Process Information	Date of Submission: 15.06.2025	Date of Acceptance: 15.10.2025 Date of Publication: 20.10.2025
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.	
Ethics Committee Approval	Ethics committee approval is not required for this study.	
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate	Complaints: ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.	
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.	
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.	

Giriş

Atasözleri, uzun tecrübe ve gözlemlere dayalı, değer aktarımı içeren öğüt verici sözlerdir. Bir atasözünün oluşabilmesi için yüzyılların geçmesi gerekir.¹ Atasözleri, bir milletin hafızasını, düşüncelerini, hassasiyetlerini, tecrübelerini ve zihin kodlarını ifade etmesinin en özlü yollarından birisidir. Bu hakikati Şinasi, şu şekilde dile getirmiştir: “*Durûb-ı emsâl ki hikmet-i âvâmdır, lisanından sadır olduğu bir milletin mâhiyet-i efkârına delalet eder.*”² Atasözleriyle ilgili okumaların doğru yapılabilmesi için o toplumun sahip olduğu bilgi birikimi hakkında haberdar olmak gerekir. Ömer Asım Aksoy’un ifadesiyle bu meseller, toplumbilim, ruh bilim, eğitim bilim, ekonomi, felsefe, ahlak, folklor gibi pek çok yönlerden incelenmeye konu edilmelidir.³ Aksoy’un zikretmediği, fakat bu alanlar içerisinde atasözlerinin dini zaviyeden ele alınması gerekliliği unutulmamalıdır.

Atasözlerinin ortak özelliklerinden en dikkati çeken, genel hükümler içermesidir.⁴ Bu hükümlerden ilki, atasözlerinin vermek istediği mesaja yönelik didaktik içerikli genel yargı, diğeri ise bu mesajı vermek için kullandığı hukuki hükümlerdir. Bu çalışmayla atasözlerinin İslam hukuk disiplini açısından ne ifade ettiği, doğru bir hüküm ve bilgi içerip içermediği tetkik edilecektir.

Atasözlerinin şekillenmesi ve oluşumunda, birçok kültürel, psikolojik ve sosyolojik saiklerin etkisi olduğu gibi, dini inanış ve bilgilerin de etkisi olmuştur. Türklerin İslamiyet’i kabulüyle doğal olarak bu milletin hafızası ve tecrübesinin bir ifadesi olan atasözleri ve deyimler de İslami kavram ve kabulleri, kimi zaman doğru, kimi zaman da yanlış bir şekilde bünyesine almıştır.⁵ Bu çalışmada, İslam hukukunun atasözlerine yaptığı etki ve atasözlerinin doğru anlaşılmasında İslam hukuk bilgisinin rolü, ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, çalışmada ele alınan sözlerin bir kısmı, İslam hukukuna ait bir kural ya da bir âyet veya hadisin dile getiriliş şeklidir. Bir kısmı ise doğrudan İslam hukukuyla alakalı bir kural olmasa da atasözlerindeki ifadenin anlaşılmasında İslam hukuk bilgisinin gerekli olduğu, sözlerdir. “İstinca” başlığındaki sözler, bu kapsamdadır.

Atasözlerinde, bir duyguyu ve düşünceyi anlatırken ya da bir mesaj verirken tesiri yüksek, akılda kalıcı kelimeler kullanılır. Bazı durumlarda, verilmek istenen mesaj ile cümlede söylenenlerin anlamı aynı ya da yakın doğrultudadır. Mesela, “*Elçiye zeval olmaz.*” sözünde hem hukuki manada hem de günlük yaşamda, elçilerin ulaştırdıkları bilgiden dolayı sorumlu tutulamayacağı kastedilmektedir. “*Su göründü, teyemmüm bozuldu.*” gibi atasözlerinde ise kastedilen ile söylenen arasındaki bağın kavranıp doğru izah edilebilmesi için sözün ilgili disiplin içerisinde ihtiva ettiği hüküm, yani arka planı bilinmelidir. Atasözlerinin ilgili disiplin içerisinde ifade ettiği anlam bilinmeden yapılan bazı yorumlarda, ilgili atasözünün galat olarak söylenmiş olduğu savunulmuştur.⁶ Bir misal vermek gerekirse, “*Akan su, pislik tutmaz.*” sözünün ifade ettiği anlamın yanlış ve tehlikeli sonuçlar doğurabileceği, bunun doğrusunun “*Akan su, yosun tutmaz.*” şeklinde olması gerektiği savunulmuştur. Oysaki akan suyun pislik tutmaması ifadesi ile akarsuların İslam hukuku açısından abdest ve gusül gibi ibadetlerde kullanılmak için dinen temiz sayılması anlatılmakta, içme suyu olma vasfı söz konusu edilmemektedir. Ezcümle bu çalışmada, atasözlerinin vermek istediği düşünceye kısaca temas edilip asıl olarak atasözlerinin literal anlamıyla İslam hukukunun hangi ilke ve hükmüne işaret ettiğinin altı çizilmiştir.

Atasözlerinin ele alınış amaçlarından en önemlisi, İslam hukukunun atasözlerine olan yansımalarını veya atasözlerinin İslam hukukuna yansımalarını tespit etmek ve bu sözlerdeki kabullerin İslam hukuku açısından doğru bilgi içerip içermediğini tartışmaktır. Zira Anadolu coğrafyası, Müslüman olarak yaşamış bir millet olsa da yanlış dini kabuller içeren deyişlerinin varlığı inkâr edilemez. Özet olarak çalışmada, atasözlerinin İslam hukuk temellerinde neye oturduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Oysaki bu alandaki makale ve kitaplar, genellikle atasözlerinin vermek istediği mesaja, yani mecaz anlamına dikkat çekmişlerdir. Bu çalışmada ise atasözlerinin gerçek anlamıyla mecaz anlamı arasındaki ilişki, İslam hukuku açısından ayrıntılı tartışmalara temas edilerek irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada usul olarak şu sıralama esas alınmıştır: Öncelikle, İslam hukukuyla alakalı hüküm içeren sözler tespit edilmiştir. Sonrasında bunların vermek istediği manaya kısaca temas edilmiştir. Çalışmanın makale ve fıkıh çalışması sınırlarını aşmaması için edebi eserlere çokça müracaat edilmemiştir. Atasözünün vermek istediği anlam, kısaca aktarılmıştır. Çalışmanın ana omurgasını, atasözlerinin vermek istediği manayı ifade ederken kullandığı, İslam hukukuyla alakalı normatif ifadeler olduğu

¹ Belgin Tezcan Aksu vd., *Türk Atasözleri Sözlüğü* (Ankara: TDK, 2022), 87.

² Feridün Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri* (İstanbul: İnkılap-Aka, 1963), 5.

³ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap, 2014), 13.

⁴ Recep Durmaz, Ahmet Vefik Paşa, *Atalar Sözü* (İstanbul: Gökkuşbu, 2005), 30.

⁵ Adnan Koşum, “İslam Aile Hukuku Normlarının Türk (Aile) Kültürüne Yansıması -Atasözleri ve Deyimler Bağlamında Bir İnceleme-”, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 29 (2012), 83.

⁶ İskender Pala, *Sözün Özünden Dünyeye Atasözleri* (İstanbul: Kapı, 2013), 13.

için bunların İslam hukuku açısından ifade ettiği değer üzerine durulmuştur. İnceleme konusu edilen sözler, atasözleri konusuyla ilgili yapılmış önde gelen eserlerden derlenmiştir. Bunların şahıslara ait sözler mi yoksa atasözü mü olduğunun tespiti konusu ise çalışmamın sınırlarını aşmaktadır. Benzer fıkhi konularla alakalı olan atasözleri aynı başlık içerisinde ele alınmıştır. Aynı başlık altında ele alınan her atasözünün birebir aynı hükmün kapsamında olmadığı, yakın konularda olduğunu da belirtmek gerekir.

Taramanın yapıldığı ve çalışmamızın kaynaklarını oluşturan atasözleri kitaplarının isimleri şunlardır: a. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, b. Feridun Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, c. Bilgin Tezcan Aksu-Şükrü Haluk Akalın-Recep Toparlı, *Türk Atasözleri Sözlüğü*, d. Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. e. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II. Ayrıca; Adnan Koşum'un, *İslam Aile Hukuku Normlarının Türk (Aile) Kültürüne Yansıması -Atasözleri ve Deyimler Bağlamında Bir İnceleme-* adlı makalesi ve Selman Başaran'ın *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri* adlı kitap çalışması da bilhassa zikretmeye değerdir.

İslam hukukunun çeşitli alt konu başlıkları arasında değerlendirilebilecek atasözleri şunlardır:

1. İbadetler

1.1. Temizlik

a) Fare düşmekle deniz necis olmaz b) İt değdiğiyle/siymekle/işemekle deniz murdar olmaz.

Burada kastedilen, iyi hali baskın olan bir kişinin küçük kusurları sebebiyle, iyi olma vasfının değişmeyeceğidir. İslam hukukuna göre ise söz, şöyle tahlil edilebilir: Kuyuya bir farenin düşmesiyle suyun temiz olma özelliği gitmez. Bununla birlikte fare, ölü olarak çıkarılmış ise suyun temiz kabul edilebilmesi için 20 kova suyun kuyudan boşaltılması gerekir.⁷ Atasözünde geçen *deniz* ise kuyuya göre, içine düşen necis bir şeyin kendisini kirletmeyeceği kadar büyük bir su kütesidir. Nitekim Hz. Peygamber, “Su, iki kulle (kulleteyn/yaklaşık 206 lt) olursa pislik içermez.”⁸ hadisi ve Hanefiler’e göre akarsu, deniz ve büyük havuz özelliğine sahip suların çok su kabul edilmesi sebebiyle, bunların içine necis bir şey düşmekle bu tür sular dinen kirlenmiş sayılmaz. Hanefiler’e göre burada suyun derinlik ve hacmi değil, yüzey genişliği esas alınmaktadır.⁹

a) Her su ile (sudan) abdest alınmaz b) Akan su, murdar tutmaz.

Bu atasözüyle verilmek istenen mesaj, her iş için kullanılacak yöntemin farklı olduğudur.¹⁰ Bu atasözlerini tam anlamıyla anlamak, fıkhi olarak ibadet temizliği yapılabilecek suların özelliklerini bilmek gerektirmektedir. Konuyla alakalı, bir hadiste şöyle buyrulmaktadır; “*Rengi, tadı ve kokusu değişmedikçe su; temizdir, hiçbir şey onu kirletmez.*”¹¹ Âyet-i Kerîme’de “*Allah, semadan temiz su indirmiştir.*”¹², başka bir ayette de “*Allah, temizlenmeniz için semadan su indirmiştir.*”¹³ buyrulmaktadır. Hanefiler’e göre, bir suyun temiz ve temizleyici olduğunun belirleyicisi, suyun az ya da çok olmasıdır. Hanefi fıkına göre, akan sulara necis bir cisim düşüp bunun etkisi suda görülür; yani suyun rengi, tadı ve kokusu değişirse bu sularla abdest alınmaz. Hanefi mezhebinde, bir suyun akarsu olup olmadığına tespitinde üç yöntem vardır. Bunlardan ilki, örfün belirleyici olmasıdır. İkincisi ise akan suyun, içine atılan saman çöpünü sürüklemesidir. Ebû Hanîfe’ye dayandırılan bir rivayete göre ise bir tarafında suyun çırpılmasıyla karşı tarafında dalganın oluşmadığı sular akarsu kabul edilmektedir. Eni ve boyu 10 ziraya 10 zira yani yaklaşık 46,24 metre kareden az olanlar, az su kabul edilir. Dolayısıyla az sulara düşen necis cisimler, suları kirli hale getirir.¹⁴ Atasözünde akarsuyun pislik tutmaması konusunda Kudûrî, su aştıkça ve necasetin su üzerinde bir etkisi görülmedikçe o sudan abdest alınabileceğini belirtmiştir.¹⁵

Burada kastedilen suyun, içme için gerekli olan su olmadığına dikkat çekmek gerekir. Bu şartları sağlayan bir suyun dibinin görülmemesi temiz olmadığı anlamına gelmemektedir. İskender Pala, “*Akan su, pislik tutmaz.*” içme suyu olarak kullanılabilme nokta-i nazarından değerlendirdiği için bu düşüncüyü çok yanlış, tehlikeli ve eski bir inanış olarak değerlendirmiş, doğrusunun “*Akan su yosun tutmaz.*” şeklinde olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Bu da bir milletin edebiyatına, kültürüne rengini katmış olan İslam

⁷ Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhîttü'l-Burhânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 1/102; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik* (Mısır: Matbâtü'l-Kübrâ, 1314), 1/28.

⁸ İbn Mâce, “Tahâret” 75-76.

⁹ Hacı Mehmet Günay, “Su”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2009), 37/435.

¹⁰ Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* (İstanbul, Kapı, 2009), 520.

¹¹ İbn Mâce, “Tahâret”, 76; Ebû Dâvûd, “Tahâret” 75, Selman Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994), 39.

¹² el-Furkân, 48;

¹³ el-Enfâl, 8/11. *وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ.*

¹⁴ Muhammed b. Ahmed Şemsüleimme es-Serahsî, *Mebûsât* (Dâru'l-Me'ârif t.y), 24/28; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-muhtâr* (Kahire: Matbaâtü Kahire, 1937), 1/15; Günay, “Su”, 37/435.

¹⁵ Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 13.

¹⁶ Pala, *Atasözleri*, 13.

medeniyetinin ilmi arka planını bilmeden bir edebiyatçının bile yanlış değerlendirmelerde bulunabileceğinin göstergesidir. Oysaki Hanefî mezhebine göre, her ne kadar Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre mekruh olmakla birlikte caiz olsa da Ebû Yûsuf ve İmam Şâfiî'ye göre, kedi gibi bazı evcil hayvanların artığı olan su ile abdest alınabilir.¹⁷

a) Tadariksiz helaya oturan d... d... taş toplar. b) Hafif taşla g... silerler, ağır ol batman ol. c) Isırgan ile taharet olmaz.

Bu sözle anlatılmak istenen düşünce, gerekli hazırlıkları yapmadan işe başlayan kimse, gülünç duruma düşecek olsa bile, o işi tamamlamak için eksiklikleri gidermeye çalışır.¹⁸ İkinci sözde vakur olmak, son sözde ise her iş için kullanılacak malzemenin farklı olduğu anlatılmaktadır. Tüm sözlerde mesaj, istinca üzerinden verilmektedir. Bu atasözlerinde, İslam hukukuyla alakalı bir kural anlatılmamakla birlikte, sözlerin doğru ve tam anlaşılması noktasında, namaz ibadetinin şartlarından olan istinca kuralının bilinmesi gerekmektedir. Sözlük anlamı itibarıyla istinca, bir şeyden, bir pislikten kurtulmak anlamlarına gelmektedir. İslam hukukuna göre, insanın her dışkılama eyleminden sonra, organının dışını yıkaması, sünnettir. Dışkı kalıntısı olması durumunda ise bu temizlik, farz bir eyleme dönüşür.¹⁹ Hanefîler'e göre istinca, müekked sünnet; Şâfiîler'e göre ise farzdır. Eski dönemlerde temizliğin ilk aşamasında taş kullanılıp necis maddeler vücuttan bertaraf edilmekte, sonrasında su ile son temizlik yapılmaktaydı. Günümüzde tuvalet kâğıtları taşların işlevini görmektedir. Nitekim bazı hukukçular, burada aslolanın temiz bir şeyle (tezek gibi pis nesneler hariç) istincanın yapılmasıdır. Kullanılacak cismin ne olduğu önemli değildir.²⁰ Şâfiî mezhebinde istinca, mutlaka üçtaşla yapılması gerekirken Hanefî mezhebinde aslolan necasetin bertaraf edilmesi olduğu için tek taşla da istinca yapılabilir. İstinca farz olmadığı için namaza engel bir pisliğin olmaması durumunda istincanın terk edilmesi, namazın sıhhatine bir hâlel getirmez.²¹ Konuya medar olan hadis, mezhepler arasındaki görüş farklılığının kaynağı olmuştur. Şöyle ki Hz. Peygamber, "Helaya gittiğiniz zaman üç taş götürün. Bu, yeterli olur." buyurmuşlardır.²² Hanefîler, bu hadisteki 3 taş ile temizlenmeyi, temizliğin daha güzel olması noktasında bir tavsiye olarak alırken Şâfiîler bunu, sıhhat şartı için uyulacak asgari miktar olarak benimsemişlerdir.²³

Atasözünde ısırganla taharetin yapılamayacağından söz edilmesi, böyle bir istincanın dini anlamda caiz olmadığına yanında, bu eylemin kişiye vereceği zarar gerekçesinden kaynaklanmaktadır. Hadislerde taşlarla istincadan söz edilmekle birlikte, taşın fonksiyonunu görebilecek ve besin olarak tüketilmeyen; odun parçası, pamuk, deri, bez parçası ile de taharet yapılabilir. Isırgandan yemek ve çorba yapılabildiği için bu kurala²⁴ göre, onla taharet de yapılamaz.

1.2. Abdest

Su görününce teyemmüm bozulur.

Bir şey için gerekli olan asıl unsurun yokluğu durumunda, onun yerini tutabilecek, asıl unsurdan daha az kıymeti olana yer verilir. Fakat asıl unsur geri gelince, tali olanın kıymeti ve hükmü kalmaz.²⁵ Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre, suyun bulunmayışı gibi bir sebeple teyemmüm almış sonra da namazın içerisinde ya da namaz kılmadan (teşehhüt miktarı son oturuşta beklemediği müddetçe), su gören bir kişinin teyemmümü, dolayısıyla da namazı bozulmuş olur. Hanefî mezhebine göre bu kişinin kılmış olduğu namaz, geçersiz hale geleceği için su ile abdest alıp namazını yeniden kılması gerekir. Şâfiî mezhebinde ise namazın sıhhatine hâlel gelmez. Şu kadar var ki eğer kişi, su bulunma ihtimali varken teyemmüm alarak namaza durmuşsa bu takdirde Şâfiî mezhebine göre de namaz bozulur.²⁶

1.3. Namaz

Bir mescitte iki mihrap olmaz.

Atasözünde, hiçbir insanın aynı anda birden fazla iş yürütemeyeceği anlatılmaktadır.²⁷ Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre, bir camide ezan okunup ikâmet getirilerek cemaatle namaz kılınmışsa böyle bir caminin mihrabı kullanılarak ikinci bir cemaatle

¹⁷ Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kasânî, *Bedâiü's-sanâi'* (Mısır: Matbâtü Cemâliye, 1327), 1/65.

¹⁸ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 826.

¹⁹ Zeynüddîn İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî t.y.), 1/232.

²⁰ Osman b. Ali ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik* (Mısır: Matbaâtü'l-Kubrâ 1314), 1/77; Salim Ögüt, "İstibrâ ve İstinca", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2001), 23/321.

²¹ Abdurrahman Dâmâd Efendi, *Mecma'u'l-enhur*, (Dâru'l-İhyâi't-türâsi'l-'Ârabî t.y.), 1/ 65.

²² إِذَا ذَهَبَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْغَائِطِ فَلْيَتَّخِذْ مَعَهُ ثَلَاثَةَ أَحْجَارٍ يَسْتَطِيبُ بِهِنَّ، فَإِنَّهَا تُجْزِي عَنْهُ. bk. Ebû Dâvûd, "Tahâret", 21.

²³ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/77.

²⁴ وكل شيء طاهر غير مطعم بعمل عمل الحجر bk. Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/749.

²⁵ İskender Pala, *Atasözleri*, 266.

²⁶ Kudûrî, *Muhtasar*, 15; Ebû Bekir er-Razi el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* (y.y.: Dâru's-Sirâc, 2010), 1/430; Mehmet Boynukalın, "Teyemmüm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2006), 41/52

²⁷ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 254.

namaz kılınmaz. Ebû Yûsuf'un görüşüne göre ise, caminin mihrabında durulmamak ve ezan okuyup kâmet getirmemek şartıyla ikinci bir cemaat yapılabilir. Çünkü mihrabın farklılaşmasıyla hüküm de değişir. Cemaat sayısı azsa caminin içindeki bir köşede de ikinci cemaat yapılabilir.²⁸ Hz. Peygamber'in ashâbı, namaza asıl cemaatten sonra yetiştiklerinde ferdi olarak namaz kılmaktaydı. Aksi durum, ikiliğe ve asıl cemaatin azalmasına sebebiyet verir ki cemaatin azalmasına sebep olacak her durum, mekruh kabul edilmiştir. Bu ilkenin bir sonucu olarak, aynı camide ikinci bir cemaatin uygun olmayacağını bilen insanlar, cemaati kaçırmamak için özen göstereceklerdir. Şehirlerarası yollar ve belli bir cemaati olmayan camilerde, aynı mihrap altında ikinci kez cemaat yapılabilir. Ya da o caminin cemaati olmayan, söz gelimi o civardan geçenlerin daha önce cemaat yapılan camide ikinci kez namaz kılmalarında bir sakınca yoktur. Zira bu durum, o bölgedeki cemaatin azalmasına sebebiyet vermez.²⁹ Osmanlı cami mimarisinde, caminin iç avlusunda, çevresine göre yüksek olup daha küçük bir mihrabı bulunan ve cemaate yetişemeyenler için tasarlanmış olan "son cemaat yeri", bu hassasiyetin bir yansımasıdır.

Sağır için iki ezan okunmaz./iki kâmet getirilmez.

Herkesin işitip anladığı bir söz, dikkatsiz ya da duymayan bir kişi için tekrar söylenmez.³⁰ İslam ibadetler hukuku için aslanan, ezanın bir defa okunmasıdır. Ezanın cünüp insan, kadın, sarhoş ve bunak kişi tarafından okuması durumunda tekrar okunması (iâde) faziletlidir.³¹ Bunun dışında, bir yerleşim yerinde okunan ezan, o bölgedeki tüm Müslümanlar adına okunur. Zira Hanefî mezhebine göre o bölgedeki erkeklerin cemaate gitmeleri, sünnet-i müekkededir. Dolayısıyla ezanın okunduğunu duymayıp evinde tek başına namaz kılacak bir kişinin ezan okuması ve kâmet getirmesi şart değildir. Çünkü müezzinin okumasıyla takdiri olarak ezan okumuş kabul edilir. Yolculuk halindeki bir Müslüman ise geçtiği bölgede ezan okunmuş bile olsa yeniden ezan okuyup namaz kılması daha faziletlidir. Çünkü o bölgenin insanı değildir. Ancak ezanı okumamasına ruhsat verilmekle birlikte kâmet getirilmeden namaz kılması mekruhtur.³²

Cami dururken mescitte namaz kılınmaz.

Bir iş için en uygun olan yöntem tercih edilmelidir.³³ Bu atasözündeki yargı, Cuma namazı ya da sair namazlarla alakalı olabilir. Cuma namazı dışındaki namazlarda, "Bir mescitte iki mihrap olmaz." başlığında aktarıldığı üzere, Hanefîler'e göre, bir bölgedeki mazereti olmayan tüm erkekler için sünnet-i müekkede olan cemaatin bölünmesine sebebiyet verecek her hareket, mekruh kabul edilmektedir.³⁴ Dolayısıyla ihtiyaç gibi durumlar hariç, o bölgenin en büyük ibadet merkezi olan cami varken yeni mescitler belirlemek, cemaatin azalmasına sebebiyet vereceği için mekruh kabul edilmiştir.

İslam dininde ergen, akli melekeleri yerinde, yolculuk halinde olmayan Müslüman erkeklerin Cuma kılması farzdır. Cuma namazının bir bölgede birçok farklı camide kılınıp kılınmayacağıyla alakalı fıkhi tartışmalar vardır. Atasözünün ifade ettiği mananın İslam hukuku açısından şu bilgiye karşılık geldiği görülmektedir: Şafîî ve Hanbelî mezhebi açısından, Cuma namazının sahih olarak kabul edilebilmesi için gerekli şartlardan bir tanesi de namazın o bölgenin en büyük camisinde kılınmasıdır. Eğer cami, cemaat için yeterli değilse başka camilerde de Cuma kılınabilir. Hanefî hukukçular, birden fazla camide kılınan namazın sıhhatiyle alakalı farklı görüşler ileri sürmelerine karşın, mezhepteki baskın görüş, birden fazla camide cumanın kılınabileceği yönündedir. İmam Muhammed ve diğer bir rivayette Ebû Hanîfe'nin kanaati de bu yöndedir.³⁵ Arapça'da *mescit* ifadesi mutlak manada cami için kullanılır. *el-Mescidü'l-câmi'* (cemaati toplayan mescit) ifadesi ise bir bölgenin en büyük camisi anlamındadır. Bizdeki cami kavramının da buradan doğduğunu belirtmekte fayda vardır.³⁶

Mescit ifadesiyle kastedilen, şayet devlet başkanı yahut resmi organ tarafından halka açık olarak tahsis edilen yapılar değilse bu durumda zaten cumanın sıhhat şartlarından biri olan "cami" şartı sağlanmış olmaz.³⁷

1.4. Hac

İsmarlama hac/dua kabul olmaz.

Başkası vasıtasıyla yapılan işler, insanın bizatihi yaptıklarının yerini tutmaz.³⁸ Atasözünün aksine, Hanefî mezhebine göre,

²⁸ Kasânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, 1/153; Muhammed Emin İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr* (Mısır: Mustafa Bâbî 1966), 1/395

²⁹ Kasânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, 1/154.

³⁰ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 770.

³¹ Alâüddîn es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1994), 1/112.

³² المحلة يقع أذان أهل المحلة يقع أذان لكل واحد من أهل المحلة bk. Kasânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, 1/152.

³³ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 285.

³⁴ وتقليل الجماعة مكروه bk. Kasânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, 1/153, 154.

³⁵ Hayrettin Karaman, "Cuma", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1993), 8/87, 88.

³⁶ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Câmi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1993) 7/46.

³⁷ Karaman, "Cuma", 8/86.

³⁸ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 540.

iyileşme ümidi olmayan hastalarda acizlik durumunun gerektirdiği zaruret sebebiyle genel kuralın aksine, hacca gitmemiş ya da gidememiş, fakat üzerine hac ibadeti farz olan sağ ya da ölü bir kişi adına vekil/bedel yoluyla hacca gidilebilir. Diğer bir ifadeyle, bu kişi adına bir başkası ibadeti yerine getirebilir. Bu şekilde ifâ edilen hac çeşidine de *bedel hacı/el-hac 'ani'l-gayr* denir.³⁹ Bir konuda bir sahâbî Hz. Peygamber'e, kendisine hac farz olup yaşlılığından dolayı hayvan üzerinde yolculuğa tahammül edemeyeceği için gidemeyen babası adına hac yapıp yapamayacağını sormuştur. Bunun üzerine Peygamberimiz, bu kişiye, kendisinin adamın en büyük oğlu olup olmadığını sormuştur. Adam "evet" cevabını verince, peygamberimiz, "*Babanın bir borcu olsaydı, sen onun adına bu borcu ifa edebilir miydin?*" diye sorunca adam yine "*Evet!*" cevabını vermiştir. Hz. Peygamber de "*Bu şekilde, Allah'a ait bir borç, evleviyetle eda edilir.*" şeklinde cevap vermiştir.⁴⁰ Ayrıca ehl-i sünnet inancına göre, bir Müslüman eda etmiş olduğu namaz, oruç, sadaka, zikir gibi ibadetlerin sevabını başka bir Müslümana bağışlayabilir. Bu noktada, yalnızca bedenî ibadetlerde niyâbet, yani bir başkasını bu iş yetkilendirmek, hiçbir şekilde caiz değildir. Çünkü bedenî ibadetlerde aslolan, nefsi emmareyi yormaktır (it'âb). Yalnızca mâlî ibadetlerde niyâbet ise aslolan mal ve paranın kişinin mülkiyetinden çıkıp ihtiyaç sahibine ulaştırılması olduğu için her durumda caizdir. Hac ibadeti ise mali-bedenî bir ibadet olduğu için kişinin engeli dolayısıyla mali harcama yapma noktasında bir meşakkat oluşacağı için yalnızca bedeni acz durumunda bir başkasını bedel olarak göndermesi mümkündür. Bedeni yeterliliğin varlığı durumunda bir başkasını hacca göndermek, hac ibadetinin ruhundaki, bedenin yorulması maslahatı gerçekleşmez.⁴¹ Bu durum, atasözünün satır aralarında gizli olan, bedel haccının kabul olmayacağı şeklindeki anlamın İslam hukuku açısından doğru bir bilgi olmadığı ortaya çıkmaktadır.

1.5. Zekât-Öşür

Yanmış harmanın öşrü olmaz.

Atasözünde, elde olmayan bir maldan hiçbir fayda beklenilemeyeceği anlatılmaktadır.⁴² Öşür ibadetinin kişiye farz olmasının sebebi, fiilen ürün vermiş bir arazinin varlığı olduğu için öşür ibadetine konu olacak bir mahsulün varlığı da öşrün vücut sebebidir. Dolayısıyla bir ürün, hasat edilmeden sel ve yangın gibi bir afete maruz kalırsa, bunun öşrünün verilmesi gerekmez. Çünkü ortada ürün mevcut değildir. Ürün hasat edildikten sonra, çalınma ve afet gibi, çiftçinin kendisinden kaynaklanmayan bir sebeple ürünün telef olması durumunda, öşür mükellefiyeti düşmektedir. Eğer geride az bir miktar ürün kalmışsa öşür, bakiyeden hesaplanarak ödenir. Ebû Hanîfe'ye göre ise çıkan ürünün öşrünün yarısını, mal sahibi öder.⁴³

2. Ceza Hukuku

2.1. Hırsızlık

a) Deveyi çalan da bir iğneyi de.

Bu atasözüne bakıldığında, en küçük şeyi çalmak ile çok değerli bir şeyi çalmak arasında bir fark olmadığı görülür. Hz. Peygamber, "*Allah, hırsıza lanet etsin! Bir yumurta/miğferi çalar ve eli kesilir, bir ipi çalar yine eli kesilir.*" buyurmuştur.⁴⁴ Fakat bu konudaki farklı rivayetler, mezhepler arasında, el kesme cezasını gerektirecek olan nisap konusunda farklı içtihatlarla sebep olmuştur. Hanefîler'e göre, çalınan malın en az 1 dinar, (4,25 gr. Altın ya da 10 dirhem gümüş) değerinde bir mal olması gerekirken, diğer mezheplere göre el kesme cezası gerektiren hırsızlığın ancak 3 dirhem veya çeyrek dinar değerinde bir mal olması gerekir.⁴⁵ Yani diğer mezheplerin el kesme cezası için öne sürdükleri şartın daha düşük olduğu görülmektedir. Her halükarda iğne de olsa yumurta da olsa bunların 3 dirheme yaklaşmayacağını belirtmek gerekir.

Ayrıca Ebû Hanîfe'ye göre yumurta, bozulabilen bir ürün olduğu için nisabı aşmış da olsa had cezası kapsamına girmez. Hanefî mezhebinde; Hint kenevir, arsenik, kamy, ağaç parçası, balık, kuş, av hayvanı, süt, et, dalında veya toplanmış yaş meyve, meyve

³⁹ Kasânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, 2/213.

⁴⁰ Buhârî, "Hac", 1; Müslim, "Hac" 1334; Nesâî, "Hac", 11; Ali Bardakoğlu, "Bedel", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1992), 5/299.

⁴¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 2/83, 84, 85.

⁴² Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 871.

⁴³ وَمَا تَلَفَ بَغِيرَ bk. Serahî, *Mebûsât*, 23/97; وَعِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَشْرُ جَمِيعِ الْخَارِجِ عَلَى رَبِّ الْأَرْضِ bk. İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, 2/331; Merhmet Erkal, "Öşür", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay. 2007), 34/98.

⁴⁴ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَنَ اللَّهُ السَّارِقَ، يَسْرِقُ الْبَيْضَةَ فَتَقْطَعُ يَدُهُ، وَيَسْرِقُ الْحَبْلَ فَتَقْطَعُ يَدُهُ» bk. Buhârî, "Hudûd", 7; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 3/213; ifadesini Selman Başaran, "yumurta" şeklinde tercüme etmiştir. Bk. Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, 55. Tâbiîn âlimlerinden A'ğmeş (v. 148/765), bu ifadenin fiyatı çokça dirheme tekabül eden miğfer ve kıymetli bir ip olduğunu aktarmıştır. Hadis şarihlerinden Hattâbî (v. 388/998.) ise bu ifade ile az olsun çok olsun hırsızın ve hırsızlığın kötülenmesi, kastedilmektedir. Bu ifade, kıymeti ve pahası olmayan şeyler için söylenen bir darb-ı meseldir. Dilin yaygın bir kullanımıdır. Bk. Ebû Süleyman el-Hattâbî, *A'lâmü'l-hadis* (Medine: Câmi'atu Ümmü'l-kurâ, 1988), 4/2291.

⁴⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hicce 'alâ Ehl-i Medine* (Beirut: Âlemü'l-kütüb, 1403), 3/218; Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", (Ankara: TDV Yay., 1998), 17/388.

çekirdeği, hasat edilmemiş ekin, her türlü içecek ve Mushaf çalan kişinin eli kesilmez. İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'e göre ise ücreti helal olup mülkiyete konu olmuş her nevi malın çalınmasında had cezası uygulanır. Bununla birlikte, bu mezheplerde de su, ot, tuz, buz, çamur, gübre ve toprak gibi, basit maddelerden dolayı had cezası gerekmez.⁴⁶ Bu görüşler çerçevesinde ifade edilecek olursa, iğne çalmak, Hanefî mezhebinde el kesme cezasını gerektiren bir suç değildir.

a) Devlet malı balık kılçığıdır yutulmaz. b) Miri çeşmeden su içme. d) Mescidin mumunu yiyen kedi kör olur.

Burada devlet malını yemenin yahut kendi menfaati uğruna kullanmanın kişiyi maddi helake sürükleyeceği anlatılmaktadır. Bu sözün fıkhi boyutu, bir sonraki atasözleriyle birlikte değerlendirilecektir:

Devlet/in malı deniz, yemeyen domuz/keriz.

Bu ifade, toplum içerisinde bazı kesimlerce nesilden nesle aktarılan bir sözdür. Bu tabiri, her ne kadar atalara izafe etmeye gönlümüz el vermese de bilimsel objektiflik, kitaplardan geçmesi ve toplum içerisinde dolaşan bir söz olması adına irdelemeyi uygun gördük. İslam hukukuna göre, devlet malı tabirinin karşılığı, mirî maldır. Bu da *emîrî mal* ifadesinden gelmektedir. Beytülmal yani devlet hazinesi de bu kapsamda değerlendirilir. Arazi olsun, ganimet olsun mirî malın sahibi, tüm millet olduğu için bu suçun mağdurunu büyük halk kitlesi oluşturmaktadır. Bu meyanda Hz. Peygamber, Hayber savaşının bittiği gün, “*Filanca şehit oldu!*”, “*Falanca şehit oldu.*” sözlerini duyunca, sayılan kişilerden birinin şehit oluşuna itiraz ederek şöyle buyurmuştur: “*Hayır, hayır! Ben onu, kendi payına düşmeyen bir kabanı almış oluşu için cehennemde görüyorum!*”. Yine devam eden bölümde başka bir olay şöyle anlatılmaktadır: Hayber savaşında, Allah'ın Resûlünün kölesi/yardımcısı, savaşın şiddetli zamanı, ayağa kalktığı bir esnada, kör bir okun hedefi olmuş ve oracıkta can vermişti. Olaya şahit olan Sahâbîler, “*Ne güzel bir şehitlik!*” diye kendi aralarında konuşunca, Hz. Peygamber, peygamber olmanın kendisine vermiş olduğu ilahi bilgi ile olaya müdahale etmiş ve adam hakkında; “*Canım, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki şu üzerindeki, Hayber ganimetlerinden kendi payına düşmemesine rağmen almış olduğu elbise, cehennem ateşi ile alev alev yanmaktadır!*” buyurmuştur. Bu sözün dehşetine kapılan bazı sahâbîler, almış oldukları ayakkabı bağcıklarını getirip “*Bir iki ayakkabı bağcığı da mı olsa?!*” diye kendilerinin de aynı tehlide muhatap olup olmadıklarını sorunca Efendimiz, “*Ha, ateşten bir ayakkabı bağcığı ha ateşten iki ayakkabı bağl!..*” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁷ Bu dehşet ifadeleri, Türk-İslam medeniyetlerinde, mağduru belli bir sayıda kişi olmadığı için helallik alınamayacağı hırsızlık suçlarına karşı hassas davranmaya sebebiyet vermiştir. Bu hadisin medeniyet hamuruna kattığı en önemli maya, kimsenin kendisini göremediği zaman ve mekânlarda bile, devlet/millet malını haksız olarak zimmetine geçirmeme konusunda kişilerde büyük bir otokontrol sağlamasıdır. Bu hadislerin bağlamı ile ilgili şunu da belirtmek gerekir. Ehl-i sünnet İslam inancında, kişi hangi suçu ve günahı işlerse işlesin Allah'a ve peygamberine inandıktan sonra cezasını çekerek ya da affolunarak cennete girebilir. Fakat Hz. Peygamber'in vurguladığı husus, bu kişilerin iç yüzü ile ilgili almış olduğu insanüstü bilgi, onların büyük bir suç işlediği ve bu tarz suçları işleyenlerin şehit nitelemesini hak etmediğidir. Yoksa Müslüman olmak, cehennemde yanmaya mani değildir.

Devlet malı çalmanın, manevi yaptırımını her ne kadar ağır olsa da bu fiil neticesinde faile el kesme cezası verilmez. Zira çalan kişinin devlet malının muayyen maliki olmadığı ve çalan kişinin beytülmalde hissesi olduğu için hırsızlık suçunun maddi unsurlarındaki bir eksiklik sebebiyle şüphe oluşacaktır.⁴⁸ Bu durumda, hadlerin şüphe ile düşürülmesi ilkesi gereğince⁴⁹ el kesme cezası düşmektedir.

Hırsızlık suçunun affıyla alakalı İslam hukukunda şöyle bir ilke vardır: Eğer suçlu, mağdur tarafından mahkemeye intikal etmeden affedilirse ceza düşer.⁵⁰ Fakat devlet malının çalınması ya da zimmete geçirilmesi suçunda, mağdur bütün millet ya da ümmet olduğu için mağdurların faili affetmesi imkânsızlaşmaktadır.

Devlet malı/mirî malı yiyen kâfir olmayıp cehennem azabına müstahak olsa da ikinci atasözünde, devlet malını yemeyenlerin akılsızlıkla itham edilmesi konusunun itikadi yönü farklıdır. Zira âlimlerin ortak kanaatine göre, Allah'ın açıkça haram saydığı bir fiili helal saymak, helali de haram saymak, kişiyi imandan çıkarır.⁵¹ Nitekim âyet-i kerimede, *Allah ve Resûl'ünün yasakladığını*

⁴⁶ Sirâcüddîn İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-Fâik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 3/177; İsmail b. Yahya el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî* (Riyad: Dâru Medâric, 2019), 2/463; Bardakoğlu, “Hırsızlık”, 17/386.

⁴⁷ كَلَّا وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، إِنَّ الشَّمْلَةَ لَتَلْتَهَبُ عَلَيْهِ نَارًا، أَخَذَهَا مِنَ الْعَنَائِمِ يَوْمَ خَيْبَرَ لَمْ تُصْبِحْهَا الْمَقَاسِمُ، قَالَ: فَفَزَعَ النَّاسُ، فَبَاءَ رَجُلٌ بِشِرَاكِ أَوْ شِرَاكِئِنِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَصَبْتُ يَوْمَ خَيْبَرَ، bk. Müslim, “İmân”, 182, 183. Bk.

⁴⁸ Yakup b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *el-Harâc* (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y.), 187; Ahmed b. Muhammed Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* (Kuveyt: Dâru Esfâr, 2022), 7/338.

⁴⁹ “İmkânınız nispetinde, eğer bir açık kapı varsa Müslümanlara hadleri uygulamaya gayret gösterin. Bir devlet başkanının af etme konusunda hataya düşmesi, cezalandırma konusunda hataya düşmesinden daha iyidir.” Bk. Tirmizî, “Hudûd”, 2.

⁵⁰ Bardakoğlu, “Hırsızlık” 17/392.

⁵¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2011), 40/354.

girer ve meşru idare altındaki Müslüman biri (ehl-i adl) tarafından öldürülürse diyetinin ödemesi gerekir. Zira her ne kadar isyancıların cezası, belli süreçlerden sonra ölümse de emân dilediği için bunların öldürülmesi meşru olmaz.⁶²

Elçiye zeval olmaz.

Bu sözle, insanlar arasında söz getirip götürmekle görevlendirilmiş olan kişilerin taşımış oldukları sözlerden dolayı sorumlu tutulamayacağı anlatılmaktadır.⁶³ Elçilerin getirmiş oldukları bilgi ve haberler, bunları getirdikleri devlet makamı tarafından ne kadar çirkin bulunsu da elçilerin burada bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Nitekim kâhin, şair ve Hristiyan olan sahte peygamber Müseylime, elçisini Hz. Peygamber'e göndermiştir. Peygamberimiz mesajdaki densiz teklif karşısında elçilerin düşüncelerini sorunca onlar da aynı düşüncede olduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Efendimiz, "Elçilerin öldürülmemesi kuralı olmasaydı senin boynunu vurdururdum."⁶⁴ buyurmuştur.

4. Fetva ve Yargılama Usulü

Anlatışa göre verirler fetvayı

Herhangi bir durum ve olay hakkında yargıya varma, görgü tanıkları veya kişinin ifadesine göre yapılır. İslam yargılama hukukuyla ilgili temel ilkelerden biri, fıkhnın vicdan, Allah korkusu ve ahiret yaptırımıyla insanlar üzerinde etkili olmasıdır. Bu bağlamda, yargılama usulüyle ilgili bir hadiste Hz. Peygamber şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: "Davalarınızı bana arz ediyorsunuz. Ben bir insanım. Kiminiz delilleri öne sürmede, hasmına göre daha başarılı olabilir. Ben de bu kişinin lehine hüküm verebilirim. Böyle bir durumda, bu kişiye ancak, ateşten bir parça vermiş olurum. Sakın bunu almasın!"⁶⁵ Burada bir kişi, haksız olmasına rağmen ağzı iyi laf yapan biri olabilir. Ya da bu özellikteki birini vekil ve müdafî tayin etmiş olabilir. Karşı taraf da haklı, fakat kendini iyi ifade edemiyor olabilir. İşte tam da burada İslam'ın ahiret yaptırımıyla dünyevi olaylarda ne kadar etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Yargılamaya dair genel kurallardan bir tanesi de hâkimin yalnızca, taraflardan birinin iddiası ve delili ile hüküm vermemesidir. Zira insan fıtratı, ilk dinlediği kişiyi haklı bulmaya meyillidir. Bunun içindir ki taraflardan biri, delillerini ve davasını serdederken hâkimin diğerini susturması gerekir. Bu durum, hâkimin ve karşı tarafın tesir altına alınmaması için önemlidir.⁶⁶

Fetva usulü olarak da fetva, bilgisizlikten kurtulup gereğince amel etme gibi meşru bir amaca uygun olmalıdır. Fetva neticesinde elde edilen bilgiyi farklı amaçlarda kullanmak ve bu amaca yönelik yönlendirici bir şekilde fetva sormak, dinimizce uygun değildir. Zira fetvalar, genelde kişiye özeldir. Ayrıca Hz. Peygamber'in fetva usulünde, üç kez tekrarlayarak koymuş olduğu şu ilke, alınan fetvanın da insanın içine sinmesi, kalbi mutmain olarak bu fetvayla amel etmesi gerektirir: "Müftüler, fetva verse de sen yine de kalbine danış! Dinen iyi olan, kalbinin mutmain olduğu, kötü olan ise gönlünü rahatsız eden şeydir."⁶⁷ Böyle bir hadis varken kişinin kendi çıkarını gerçekleştirmek için dini otoriteye yönlendirici soru sorması tecviz edilemez.

Mahkeme kâdiya mülk değil.

Kamu hizmetinde çalışan kişilerin bulundukları makamların geçici oluşu anlatılmaktadır.⁶⁸ İslam hukukunda kadılar belli bir süreliğine atanabilirler. Ebû Hanîfe, kadıların ilim ve akademik faaliyetlerden uzak kalmalarına engel olmak için bir yıldan fazla kadılık yapmamalarını savunmuştur. Genel temayül, kadıların yerel halkla ikili ilişkiler kurarak yargının bağımsızlığına halel gelmemesi için 2 ya da 3 yıllığına atandıkları bilinir. Osmanlı kadıların görev süresi, devlet başkanının takdirine bağlı olmakla birlikte 16 y.y.'dan sonra kadılar genelde 3 yıllığına, sonraki zamanlarda, iki yıllığına, 17.yy'ın sonlarından itibaren ise genelde bir yıllığına atanmışlardır. Süresi biten kadının gideceği yerdeki makamı boşalınca kadar da beklemesi gerekir.⁶⁹ Kâdının fiska, yani içki, zina ve rüşvet gibi suçlara bulaşması durumunda ise devlet başkanı tarafından azli gerekir.⁷⁰

Türk hukuku hâkimler ve savcılarının atanma yönetmeliğinde de " (...) birinci bölgeler ile ikinci ve üçüncü bölgelere ad çekme ile atanmalar, bu bölgelerde en çok üç yıl hizmet görürler ve iki yıl geçmedikçe başka bir bölgeye atanmaları yapılamaz." şeklindeki kural benimsenmiştir.⁷¹

⁶² Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *es-Siyerü's-sağîr*, (Beyrut: Dârü'l-Müttehîde, 1975), 236.

⁶³ Pala, *Atasözleri*, 100.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 66; Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 7/299.

⁶⁵ Buhârî, "Şehâdât", 28.

⁶⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/10.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 29/533 (18006 no'lu hadis).

⁶⁸ Pala, *Atasözleri*, 220.

⁶⁹ Fahrettin Atar, "Kâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2001), 24/68; Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Adalet, 2023), 239.

⁷⁰ Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Mısır: Mustafa Bâbî, 1970), 7/254; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/106.

⁷¹ Hâkimler ve Cumhuriyet Savcılarının Hakkında Uygulanacak Atama Ve Nakil Yönetmeliği Md.19. 9.02.1988 Resmî Gazete Sayısı: 19730

Sabaha kalan davadan korkma.

Olayın üzerinden bir zaman geçmesi, tarafların öfkelerini yatıştırır. Gerek günlük yaşamda gerekse de yargılama hukukunda, insanlar, öfkeli iken sağlıklı karar veremez. Bunun içindir ki Hz. Peygamber, “Hiçbiriniz, öfkeli iken iki kişi arasında karar/hüküm vermesin!”⁷² buyurmuştur. Zira kızgın kişi, öfkelerini önüne ilk çıkan kişiden çıkartabilir. Bu da zulme sebep olur.⁷³ İslam yargılama hukukundaki esaslardan biri, hâkimin öfkeli, neşeli aç ve susuzken, aşırı sıcak ya da soğukta hüküm vermemesidir. Hz. Ömer de meşhur kâdısı Şureyh'e yazdığı mektubunda, öfkeli iken karar vermemeyi ve rüşvet almamayı emretmiştir.⁷⁴

Yeminin seyyiesini çekmeyen yoktur.

Nurettin Albayrak, bu atasözünü, yapmış olduğu yemini yerine getirmeyen kişilerin başına mutlaka bir kötülük geleceği şeklinde yorumlamıştır.⁷⁵ Yani burada, İslam hukukuna göre yemin türlerinden yemin-i münakide, geleceğe yönelik yeminler kastedilmektedir. İslam medeniyetinin bir ferdi, geleceğe yönelik yemin yapıp bunu tutmadığı takdirde, yemin kefareti ödemesini bilir. Bu kefarete de zordan kolaya göredir. Yani, varsa bir köle azat edecek, yoksa on fakiri yedirecek ya da giydirecek yahut on fakirin sabah akşam yemek yiyebileceği bir meblağı (fitre miktarı) ona verecektir. Bütün bunları da yapamıyorsa üç gün oruç tutacaktır.⁷⁶ Son çözüm yolu, en kolay olanıdır. Kanaatimizce burada kastedilen, geçmişe yönelik yapılan, yemin-i gâmus türüdür. Zira hadislerde; geçmişe yönelik gâmus yemini yapıp bir menfaat elde eden kişilerin kıyamet günü Allah'ı kızgın bir şekilde karşılarında görecekları tehdidi yapılmaktadır.⁷⁷ Ayrıca başka bir hadiste, en büyük günahların; Allah'a şirk koşturmak, anne-babayı üzmetmek, gâmus yemin yapmak ve adam öldürmek olduğu bildirilmiştir.⁷⁸ Bu ifadeler, dünyevi anlamda bir yaptırım olmasa da insanları yalan yere yemin konusunda dikkatli olmaya sevk etmiştir. Bu sakınma ve korku duygusu da atasözüne yansımıştır.

a) Dava için bir kâdı iki şahit lazımdır. b) Dava için bir kadı, ispat için bin şahit lazımdır.

Bu atasözlerinden birincisi, İslam hukukundaki dava açma şartları için gerekli asgari şartı doğru ifade etmektedir. Zira sünnette⁷⁹ iddia ve davaların iki şahitle ispat edilmesi, delil yokluğu durumunda ise yemin delilinden yararlanılması esas kabul edilmiştir. Çünkü İslam hukukunda kural olarak ispat yükü, davacıya aittir.⁸⁰ Şahitlik ise ispat vasıtalarının başında gelmektedir. İslam hukukuna göre, ceza davalarında kadınların şahitliği geçerli olmadığı için bir iddianın asgari, iki erkek şahitle ispatlanması gerekir. Bunun dışındaki hukuk davalarında ise bir iddianın en az bir erkek, iki kadın tanıkla ispatlanması, iddia için bir kanıt (beyyine) oluşturur.

a) Kâdı davacı, muhızır şahit olunca iş, Allah'a kalmıştır. b) Kadı kendisine kem yazmaz.

İnsanı yargılayacak olan kişinin kendisinden davacı olan kişi olması durumunda, davalının haksız çıkıp ceza alması işten değildir.⁸¹ Muhızır, Osmanlı mahkemelerinde, duruşmada bulunması gereken kişilerin mahkemeye getiren yargı mensubu kişidir. Bunlar, neticelenmiş davalardan yüzdelik olarak ücret almaktaydılar.⁸² Bu kişilerin kâdı aleyhine iş yapmayacağı anlatılmaktadır. Teknik anlamda bu, ne İslam yargılama ne de Türk medeni usul hukuku açısından karşılığı olan bir durumdur. Zira İslam hukuku açısından bir kâdının; kendisinin, üst soyu, alt soyu, eşinin ve şahitliğinin geçerli olmayacağı kişilerin davasına bakması caiz değildir.⁸³ Kanaatimizce burada, hukuku bilen bir kişi olarak davacının kadı veya hâkim olması durumunda, davalının işinin zor olduğu kastedilmektedir.

5. Şerî Hükümler

a) Her kuşun eti yenmez. b) Et yiyenin eti yenmez.

Bu sözle anlatılmak istenen, kimi zaman, umulmadık kişilerin gücü ve yapabileceklerinin şaşırtıcı olduğudur. Bazı girişimlerden

⁷² Müslim, “Akdiyye”, 16.

⁷³ Burhânuddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 8/29.

⁷⁴ Serahsî, *Mebsût*, 16/66; Nizamuddîn el-Balahî, *Fetevâ-i Alemgiriyye* (Mısır: Matbaâtü'l-kübra, 1310), 3/368.

⁷⁵ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 886.

⁷⁶ el-Mâide, 5/89.

⁷⁷ Buhârî, “Eymân” 17.

⁷⁸ Buhârî, “Eymân” 1.

⁷⁹ “أن رجلين ادعيا بغيراً على عهد النبي صلى الله عليه وسلم، فبعت كل واحد منهما شاهدين، فقسمه النبي صلى الله عليه وسلم بينهما نصفين” bk. Ebû Dâvûd, “Akziye”, 22

⁸⁰ “البينة على المدعى، واليمين على المدعى عليه” bk. Tirmizî, “Ahkâm”, 12; Kudûrî, *Muhtasar*, 219; Cevdet Yavuz, “Dava”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1994), 9/12, 14.

⁸¹ Aksu vd., *Türk Atasözleri Sözlüğü*, 204.

⁸² Recep Ahıskalı, “Muhızır”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2020), 31/85.

⁸³ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/371.

hiçbir kar elde edilemeye ihtimali vardır.⁸⁴ Hanefî mezhebinde atmaca, şahin, kartal ve akbaba gibi, pençeleri ile avlarını kapıp avlanan yırtıcı kuşların eti yenmez. Zira bu kuşlar, pençelerini diğer hayvanları parçalamak için kullanmakta, yani et yemektirler. Bunun kaynağı, Hz. Peygamber'in azı dişi ve pençeleri ile avlanan hayvanların etini yasakladığı hadistir.⁸⁵ Pençeleri ile avını tutarak avlanmayan; bıldırcın, balıkçıl ve güvercin gibi kuşların eti ise yenmektedir.⁸⁶

Kumar parasıyla cami yaptırılmaz.

İslam inancına göre, cami gibi Allah'ın evi olan Kâbe'nin bir şubesinin kumar, faiz ve hırsızlık benzeri haram bir yolla elde edilmiş parayla yaptırılması caiz değildir.⁸⁷ Nitekim Hz. Peygamber, "Allah temizdir. Ancak temiz olanı kabul eder."⁸⁸ buyurmuştur. Konuyla ilgili fıkıh kitaplarında doğrudan bir hüküm bulunamamakla birlikte, gasp gibi, haram yollarla elde edilmiş camilerde kılınan namazın, ibadetin sıhhatine bir zararı bulunmadığı belirtilmiştir.⁸⁹ Atasözü ile çelişkili gibi gözüken bu hüküm, gayr-ı meşru kazançla cami yaptıran kişilerle alakalı bir cevaz yolu değil, sadece bu yöntemle yapılmış bir camide kılınan namazların sıhhatine bir hâlel gelmediği noktasındadır.

a) Kuyruğunu kessen de domuz, kulağını kessen de domuz. b) Domuz derisinden post, eski düşman dost olmaz.

Kötü bir durum, hiçbir yerinden tutup düzeltilemez.⁹⁰ İslam hukukçularına göre domuzun; kemiği, yağı ve sütü gibi herhangi bir parçası, leş (meyte) gibi değerlendirilip necis kabul edilmiştir.⁹¹ Domuzun bütün organlarının dinen necis kabul edilmesi, onun *necisü'l-ayn* oluşuyla ifade edilir.

Domuz kılından fırça, ayakkabı, giysi ve iplik yapmak, günümüzde caiz olmamakla birlikte,⁹² İmam Muhammed'in domuz kılının suya düşmesiyle onu necis yapmaması görüşünden hareketle, bazı Hanefî âlimler, malzeme sıkıntısı gerekçesinden dolayı zaruret deliline istinaden, domuz kılını ayakkabı ipliği olarak kullanmayı meşru saymışlardır.⁹³ Zarureten kullanımına müsaade edilmekle birlikte, domuz kılının ve ondan imal edilmiş bir nesnenin satışı ise caiz değildir. Aynı şekilde, zaruretin olmadığı durumlarda da domuz kılından imal edilmiş ürünlerin kullanımı caiz değildir.⁹⁴

Tabaklanmış olsa bile, domuz derisinden imal edilmiş ürünlerin dinen temiz sayılmayacağı için kullanımın helal olmayacağı konusunda neredeyse İslam hukukçuları görüş birliği içerisindeyler. Bununla birlikte, bir rivayette Ebû Yûsuf, Zahirîler ve Şevkânî, buna sıcak bakmışlardır. Bu görüşlerinde, derinin tabaklanmış olmasıyla dinen temiz kabul edileceği yönündeki hadiste geçen⁹⁵ *deri* kelimesinin mutlak oluşundan hareket etmişlerdir.⁹⁶

a) Ölümü/eceli gelen köpek cami avlusuna işer. b) Cami duvarına işeyen atın ölümü yakındır.

Toplumların ortak inançlarını hedef alanlar, o toplumda yaşayamaz, dışlanırlar.⁹⁷ İdrar, İslam dininde necis kabul edilmiştir. Namaz kılınacak yerde ya da kılacak kişinin kıyafet ve bedeninde necasetin bulunmaması namazın şartlarından olup *necasetten tahâret* şeklinde ifade edilir. Gerek insan gerekse de bir hayvan idrarının namaz kılınacak yerde ya da kıyafette bulunması, namazı ifsât etmektedir. Hz. Peygamber, bir gün mescidin bir köşesine idrarını yapan bedeviye müdahale etmek isteyen sahâbîlerini, adamın eylemini yarıda kesmemeleri konusunda uyarmış, sonrasında da idrar olduğu bölgeye büyük bir koca su dökülmesini emretmiştir. Akabinde de sahâbîlerine dönerek "Siz zorlaştırmak için değil, kolaylaştırmak için gönderildiniz."⁹⁸ buyurmuşlardır. Tabi burada, Hz. Peygamber devrinde camilerde halı olmadığını, toprak avlu içerisinde namaz kılındığını belirtmek gerekir. Hadisten ortaya çıkan sonuç, yaşam biçimi çöl şartlarına alışık olan ve bazı alışkanlıkları yerleşik hayatın

⁸⁴ Pala, *Atasözleri*, 148.

⁸⁵ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ أَكْلِ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ، وَعَنْ كُلِّ ذِي مَخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ bk. İbn Mâce, "Sayd", 16.

⁸⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 5/357; Serahsî, *Mebisûl*, 11/225; Mehmet Şener, "Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay, 1998), 17/94.

⁸⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=y2CqT3RVnNY> (Erişim tarihi: 16.03.2025)

⁸⁸ إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا Bk. Müslim, "Zekât", 65.

⁸⁹ İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, 1/381.

⁹⁰ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 685.

⁹¹ Bâbertî, *el-İnâye*, 6/427; Kasânî, *Bedâi's-sanâi*, 1/63; Mehmet Şener "Domuz", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1994), 9/507.

⁹² <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1161/domuz-derisinden-veya-kilindan-ayakkabi-veya-giysi-yapmak-firca-veya-dikis-ipi-imal-etmek-bu-tur-urunleri-kullanmak-ve-alip-satmak-caiz-midir> (Erişim tarihi: 17.03.2025)

⁹³ Merginânî, *el-Hidâye*, 3/46; Molla Hüsrev, *Düerü'l-hükkâm Şerhu Gureri'l-ahkâm* (y.y.: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabî, t.y.), 2/171.

⁹⁴ Burhânuddîn el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 6/350.

⁹⁵ إِذَا دُبِغَ الْإِهَابُ فَقَدْ طَهَرَ bk. Müslim, "Hayz", 105.

⁹⁶ İbn Âbidin, *Reddül-muhtâr*, 1/204; Şener "Domuz", 9/507.

⁹⁷ Pala, *Atasözleri*, 98.

⁹⁸ Buhârî, "Vudû", 62.

gereklerine uymayan bedeviye müdahale edilmesine karşı çıkan bir peygamberin, iradesi ve ehliyeti olmayan köpeklerin camiye bevl etmesinden dolayı öldürülmesini savunduğu düşünülemez. Böyle bir durumda, en fazla necasetin olduğu bölge temizlenir. Nitekim bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in zamanında namaz vakitleri dışında köpeklerin camide dolandıkları, bazen idrarlarını yaptıkları, fakat sahâbîlerin kuruyan bölgeleri su ile temizlemedikleri anlatılmaktadır.⁹⁹ Tabi ki bu hayvanların camilere girmesine engel olacak tedbirler almak gerekir. Ebü's-suûd Efendi'nin bir fetvasında da benzer bir konu geçmektedir. Bir zimmî vatandaş, bir caminin duvarına idrarını yapsa failin alacağı ceza, ağır tazir cezası olup bu fiili gerçekleştirmesine de müsaade edilmez.¹⁰⁰ Kibleye tazim etmek gerektiği için ona saygı göstermeme anlamında gelen ve Hz. Peygamberin yasakladığı¹⁰¹, kibleye doğru tükürmek mekruhtur. Buna kıyasla, namaz kılan kişinin önünde pislik ve idrar bulunması da mekruhtur.¹⁰²

Şaraptan bozma sirke keskin olur.

Kötü bir yaşam tarzını terkedip kendisine çeki düzen veren bir kişi, her ne kadar düzelse de eski hayatından izler taşır. İslam dininde necis ve haram kabul edilen şarabın içine bir şey katılmadan bekleme gibi bir yöntemle temiz bir maddeye dönüşmesi (istihâl) durumunda temiz ve helal kabul edileceği konusunda müçtehitler görüş birliği içerisindeyler. Hanefîler ve bazı Mâlikîler ise içine bir madde atılarak sirkeye dönüşmesi durumunda da yeni maddeye helal hükmünü vermişlerdir.¹⁰³

6. Avlanma ile Alakalı Hükümler

Avcı etin it yemez (Av köpeği, avcı için tuttuğu avdan yemez.)

İşçi, işverenin malını kendi çıkarlarına kullanmaz.¹⁰⁴ Av köpeklerinin yakaladığı hayvanların yenmesi İslam hukukunda bazı şartlara bağlanmıştır. Öncelikle bu hayvanların eğitilmiş olması gerekmektedir. Ayette, bu özellikteki hayvanların yakaladıklarını yemesi helal kabul edilmiştir.¹⁰⁵ Köpeklerin eğitilmiş olmalarını belirleyen şartı, yakaladıkları avı üç kez yemeden bırakmaları belirlemektedir. Şafiî ve Hanbelî mezhebinde, bir köpeğin eğitilmiş olmasını belirleyen ise yakaladıklarını yememelerine ilaveten, komut verildiğinde ava saldırıp bırakması ya da getirmesi istendiğinde avı getirmeleridir. Zira ava salınmadan eğitilmiş bir köpeğin avladığı avın yenmemesi hususunda görüş birliği bulunmaktadır.¹⁰⁶

7. Aile Hukuku

a) Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk. b) Koca ekmeği, meydan ekmeği evlat ekmeği zindan ekmeği c) Sekiz günlük ömre dokuz günlük ister.

Bu atasözlerindeki “koca ekmeği”, “koca vergisi” gibi mali yükümlülük anlamına gelen ifadeler, her ne kadar açıkça İslam hukukundaki bir kuralı anlatmasa da kocanın nafaka olarak tabir edilen mali yükümlülüğün tek sorumlusu olduğu kuralı ile paralellik arz etmektedir. Şöyle ki İslam hukukunda iki türlü nafaka söz konusudur. Biri, yaşam boyu nafaka ki Müslüman ya da gayr-ı müslim kadın ve çocukların gıda ve kıyafet gibi yaşamsal ihtiyaçlarının temin edilmesi olup sorumluluğu kocaya aittir.¹⁰⁷ İkinci de yine kocaya ait olan iddet (bekleme süresi) boyunca boşanmış olan kadının yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması, yani iddet nafakasıdır. Âyet-i kerimede, nafaka borcunun kocaya yüklenmesi, şu şekilde ifade edilmiştir: “Onların (kadın ve çocuklar) yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamak örfi göre belirlenmek şartıyla çocuğun kendisine ait olduğu (koca)ya aittir.”¹⁰⁸ Türk medeni kanununda ise hayatın müşterek oluşu kabulünce; “Eşler, (aile) birliğinin giderlerine güçleri oranında emekleri ve malvarlıkları ile katılırlar.” (Bk. 4721 sayılı TMK md. 186.)

8. Eşya Hukuku

Eşği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin.

Bir iş yerinde çalışan kişi, olumsuz duruma yol açabileceğini bilse de işverenin talimatlarına uygun iş görmelidir.¹⁰⁹ Burada da

⁹⁹ بَكَانَتْ الْكَلابُ تَبُولُ وَتَقْبَلُ وَتَدْبِرُ فِي الْمَسْجِدِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يَرُشُونَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ bk. Buhârî, “Vudû”, 34.

¹⁰⁰ Pehlül Düzenli, *Gayr-ı Müslimlere Dair Fetvalar* (İstanbul: Klasik, 2015), 312, 336.

¹⁰¹ Bir gün Hz. Peygamber caminin içerisinde kible yönünde bir balgam görünce, taşla yerden pisliği kazıdı. Sonrada sağ tarafa ve kişinin önüne doğru (kible tarafı) tükürmesini yasakladı. Sonrasında, “Birinizle yüz yüze geldiği zaman yüzünüze tükürmesini ister misiniz? İnsan, namazda Rabbi ile yüz yüze gelir. Sağında da melekler vardır. O halde tükürmeniz/balgamınız geldiği zaman ya solunuza ya da sol ayağınızın altındaki toprağa tükürün. Ani gelişen bir durumda ise elbisenizin içine tükürün.” Bk. Hakîm en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), 1/387.

¹⁰² Burhâneddîn el-Buhârî, *el-Muhitü’l-Burhânî*, 5/317.

¹⁰³ Kasânî, *Bedâiü’s-sanâi*, 5/114; Kaşif Hamdi Okur, “İstihâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2020), 673.

¹⁰⁴ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 198.

¹⁰⁵ el-Mâide, 5/4.

¹⁰⁶ Kasım b. Kutluboğa, *et-Tashîh ve’t-tercîh* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003), 414; Mehmet Şener, “Av” (Ankara: TDV Yay., 1991), 4/104.

¹⁰⁷ Abdülğânî el-Meydânî, *el-Lübâb* (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, t.y.), 3/91.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/233.

¹⁰⁹ Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 432.

emanet sözleşmesinin bazı gereklerine işaret vardır. Emanet sözleşmelerinde bir kusur ve teaddi olmadığı müddetçe emanet edilenin tazmin yükümlülüğü yoktur. Zira atasözündeki hayvanlar, birine emanet edilmiş ve belirli bir yere bağlanması, özellikle tembih edilmiştir. Aksinin yapılması durumunda, emanet edilen kişi, sahibinin rıza göstermeyeceği bir iş yapmıştır. İslam hukukunda bu durum ise teaddî olarak kabul edilir. Zira emanet bırakan kişi, tevdi edeceği malın korunmasını bir zaman ve mekâna bağlamadan şart koşabileceği gibi, korumanın şekli, zamanı ve yeriyle alakalı şartlar ileri sürerek de yapabilir. Bu durumda da bunlara uymak gerekir. Saklanması için şart koşulan mekâna benzer standartlarda emanetin muhafaza edilmesinde bir sakınca yoktur. Bu bağlamda, “*Emaneti şu odada (beyt) muhafaza et!*” sözüne binaen aynı evin içerisinde başka bir odada malı muhafaza edip mala bir halel gelmesi durumunda, emanetçinin tazmin yükümlülüğü olmaz. Zira bir evin içerisindeki odalar, malın korunması için eşit güvenliğe sahiptir. Bununla birlikte, “*Emaneti şu evde (dâr) muhafaza et!*” sözüne karşılık emanetçinin malı başka bir evde muhafaza ederken malın zarar görmesi durumunda, tazmin yükümlülüğü oluşur. Zira evler, farklı güvenlik seviyelerine sahiptir. Saklanması için özel bir mekân şartının koşulmaması durumunda da örfen uygun bir yerde muhafaza edilir.¹¹⁰

a) Âriyeti ata binen, tez iner. b) Emanetin canı tez/az olur. c) Emanet balta koltukta kırılır. d) Emanetin bağı yufka olur. e) Emanetin canı kıçında olur. f) Emanetin peşinde şeytan hazırdır.

Bu sözlerde kastedilen anlam şudur: Emanet alınan eşyaların başına bir şey gelme ihtimali yüksek olduğu için emanet almamak veya ilk fırsatta emaneti iade etmek gerekir. Emanet hukukuyla alakalı bu sözler, İslam hukuk kitaplarında, emanetin tazmin sorumluluğu ile ilgili hükümlerle çelişmektedir. Çünkü bu sözlerdeki emanet hassasiyetine bakıldığında, emanette kusur ve teaddi olmasa da sanki tazmin yükümlülüğünün olacağı gibi bir anlam çıkmaktadır. Elbette ki emanete riayet etme hasletine sahip olması gereken mümin bir kişinin, almış olduğu malı kullanırken özen yükümlülüğünün olması gerekir. Fakat âriyet olarak bir malı alan (müsteîr) kişi, bir teaddi ve kusuru olmaksızın âriyet malda oluşturduğu zararlardan sorumlu değildir. Çünkü âriyet, İslam hukukunda güvene dayalı bir emanet akdidir. Âriyetin zaman, mekân ve başka bir şeyle sınırlandırılması durumunda mukayyet âriyet söz konusudur. Bu durumda, âriyet malda meydana gelen maldaki her türlü zarardan müsteir sorumludur.¹¹¹ Atasözünde bakıldığında ise emanet edilen maldaki zararın bir haksız fiil ya da kusurdan mı kaynaklandığında dair bir kayıt bulunmamaktadır. Burada kusur veya haksız fiilden kaynaklı bir zararın oluşması neticesinde müsteîrin, tazmin yükümlülüğü ile karşılaşılacağına bir gönderme vardır. Ya da kültürümüzdeki, *emanetin göz gibi saklanması* deyiminde olduğu gibi, emanet malı muhafaza konusundaki titizlik ve özene bir vurgu vardır. Nitekim pek çok âyet ve hadis, emanetin muhafazası ve sahibine teslimi konusunu vurgulamaktadır. Mesela, bir âyette, kendisine emniyet edilen kişilerin bu güveni yerine getirmeleri emredilmektedir.¹¹² Bir hadiste ise emanete hıyanet etmek, münafık kişilerin hasletlerinden sayılmıştır.¹¹³

9. Borçlar Hukuku

a) Denizdeki balığın pazarlığı olmaz.

Bu sözle, vakti gelip şartları olgunlaşmayan hususlarla ilgili ayrıntıları konuşmamak gerektiği anlatılmaktadır. İslam borçlar hukukundaki temel ilkelerden bir tanesi, garar içeren veya akit anında madûm olan şeylerin satışının¹¹⁴ Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış olmasıdır.¹¹⁵ Garar, haksız (bâtıl) kazanca sebebiyet verecek şekilde, sözleşmenin aşırı derecede belirsizlik ve kapalılık taşımasıdır.¹¹⁶ Atasözüyle doğrudan alakalı bir fıkıh kaidesi de şudur: Dalgıcın miktarı öngörülemez şekilde inci çıkarmak için yapacağı dalışın ve balıkçının aynı şekilde miktarı öngörülemez şekilde ağ atmasının satış akdine konu olması, fıkıh ekollerine göre bâtil kabul edilmiştir.¹¹⁷ Çünkü denizdeki balık, yakalanmadan kendisinden faydalanılamaz olduğu için müntefeun bih değildir.

¹¹⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/25, 28; Mustafa Yıldırım, “Vedîâ”, 42/597.

¹¹¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/56; Beşir Gözübenli, “Âriyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1991), 3/378.

¹¹² el-Bakara, 2/283.

¹¹³ “Münafığın alameti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler. Söz verince tutmaz. Bir şey emanet edilince, emanete hıyanet eder.” Bk. Buhârî, “İmân”, 25.

¹¹⁴ Madûm, olmayan demektir. Madûmun satışı kavramıyla sözleşmenin yapıldığı an, satıcının mülkiyetinde olmayan şeylerin satışı kastedilmektedir. Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Bk. İbn Mâce, “Ticârât”, 20.

¹¹⁵ İbn Mâce, “Ticârât”, 23.

¹¹⁶ İbrahim Kafi Dönmez, “Garar”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 1996), 13/366.

¹¹⁷ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 100; Necmettin Güney, “İslam Borçlar Hukukunda Satım Akdinin Konusuna Dair Cehâlet ve Akde Etkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.16 (2010), 501.

Sonuç

Bu çalışmada, öncelikli olarak, on binlerce atasözü arasında doğrudan İslam hukuk ilmiyle alakalı ya da fıkıh bilgisi gerektiren sözler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken bu alanda öne çıkan temel eserler, dikkatlice taranmıştır. Bunun neticesinde, 120 küsur atasözü tespit edilmiştir. Makale formatına uymak için çalışma belli oranda ihtisar edilmiştir. Bu makalede, atasözlerinin bir duyguyu anlatmak için kullandığı temsili ifadenin İslam hukuku açısından neye karşılık geldiği tetkik edilmeye çalışılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- a. Bu çalışmada, atasözlerinin örf delili bağlamında, İslam hukukuna bir etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bununla birlikte, İslam hukukunda örfün bir hukuk kaynağı olması için o konu hakkında nas bulunmaması, örfün naslarla çatışmaması ya da nassın varlığına rağmen örfü delil almayı gerektiren; zaruret, meşakkat, kolaylaştırma ve umûmu'l-belvâ gibi bazı gerekçelerin varlığı şarttır. Bu atasözlerinin ise genelde, ibadet alanı gibi, sınırları naslarla açıkça belirlenmiş ve örfün belirleyici olmadığı konular olduğu gözlemlenmiştir. Haliyle, atasözlerinin, İslam hukuk kurallarının oluşumuna bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.
- b. Araştırmaya konu edilen atasözlerinde verilmek istenen mesaj ve duyguyu anlatmada, İslam hukukuna ait farklı bilgilerin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Tespit edilen atasözlerinde, kimi zaman açıkça kimi zaman ise kapalı bir şekilde, fıkhi bir kuralın işlenmiş olduğu görülmektedir.
- c. Bazı atasözlerinin birebir İslam hukukuna ait bir kuralın özlü ifade ediş biçimleri olduğu tespit edilmiştir.
- d. Kimi atasözlerinin ise İslam hukuku açısından yanlış kabul edilecek bilgi ve yaklaşımlar içerdiği tespit edilmiştir. Bunlar, tarihten beri gelen yanlış sosyokültürel kabuller olabileceği gibi, yanlış fıkıh bilgisinin bir sonucu da olabilir.
- e. Bazı başlıklarda, doğrudan fıkhi bir kuraldan bahsedilmemiş olmakla birlikte, o sözün anlam derinliğini anlamak için konu ile ilgili ayrıntılı fıkhi tartışma ve bilgilere sahip olmak gerektiği sonucuna varılmıştır.
- f. Atasözlerindeki anlatımlarda, Hanefî mezhebinin görüşlerinin baskın olduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça | References

- Ahıskalı, Recep. “Muhzır”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/85. Ankara: TDV yay., 2020.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İnkılap, 2014.
- Aksu, Belgin Tezcan vd. *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: TDK, 2022.
- Albayrak, Nurettin. *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul, Kapı, 2009.
- Atar, Fahrettin. “Kâdî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay., 2001.
- Avcı, Mustafa. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Adalet, 2023.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn. *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2000.
- Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd. *el-İnâye*. Mısır: Mustafa Bâbî, 1970.
- Balahî, Nizamuddîn. *Fetevâ-i Alemgiriyye*. Mısır: Matbaâtü’l-kübra, 1310.
- Bardakoğlu, Ali. “Bedel”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/298-300. Ankara: TDV yay., 1992.
- Bardakoğlu, Ali. “Hırsızlık”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/384-396. Ankara: TDV yay., 1998.
- Başaran, Selman. *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1994.
- Boynukalın, Mehmet. “Teyemmüm”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 41/50-52. Ankara: TDV yay., 2006.
- Buhârî, Burhânuddîn. *el-Muhîtü’l-Burhânî*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2004.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Cami’ü’s-sahîh*. İstanbul: Çağrı, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekir er-Razi. *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*. y.y: Dârü’s-Sirâc, 2010.
- Cevdet, Yavuz. “Dava”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/12, 14. Ankara: TDV, 1994.
- Dağcı, Şamil. “Hukûmet-i adl”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/463-464. Ankara: TDV yay., 1998.
- Dağcı, Şamil. “Kısas”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/490. Ankara: TDV yay., 2022.
- Dâmâd Efendi, Abdurrahmân. *Mecma’u’l-enhur*. Beyrut: Dârü İhyâi’t-türâsi’l-‘Ârabî, t.y.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Garar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/366-371. Ankara: TDV yay., 1996.
- Durmaz, Recep. *Ahmet Vefik Paşa Atalar Sözü*. İstanbul: Gökkubbe, 2005.
- Düzenli, Pehlül. *Gayr-ı Müslimlere Dair Fetvalar*, İstanbul: Klasik, 2015.
- Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrâhim. *el-Harâc*. Mısır: Mektebetü’l- Ezheriyye, t.y.
- Erkal, Mehmet. “Öşür”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/97-100. Ankara: TDV yay., 2007.
- Gözübenli, Beşir. “Âriyet”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 3/379-380. Ankara: TDV yay., 1991.
- Günay, Hacı Mehmet. “Su”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/435. Ankara: TDV yay., 2009.
- Güney, Necmeddîn. “İslam Borçlar Hukukunda Satım Akdinin Konusuna Dair Cehâlet ve Akde Etkisi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, (2010), 491-502.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı, 1992.
- İbn Nüceym, Sirâcuddîn. *en-Nehrü’l-Fâik*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2002.
- İbn Nüceym, Zeyüddîndîn. *Bahrü’r-râik*. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-İslâmî, t.y.
- İbnü’l-Hümâm, Kemâluddîn. *Fethu’l-kadîr*. Mısır: Mustafa Bâbî, 1970.
- Karaman, Hayrettin. “Cuma”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/85-89. Ankara: TDV yay., 1993.
- Kasânî, Ebû Bekir b. Mes’ûd. *Bedâiü’s-sanâi’*. Mısır: Matbâtü Cemâliye, 1327.
- Koşum, Adnan. “İslam Aile Hukuku Normlarının Türk (Aile) Kültürüne Yansıması –Atasözleri ve Deyimler Bağlamında Bir İnceleme-”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2012), 83-104.
- Kudûrî, Ahmed b. Muhammed. *Muhtasaru’l-Kudûrî*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 1997.
- Kudûrî, Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*. Kuveyt: Dâru Esfâr, 2022.
- Kutluboğa, Kasım. *et-Tashîh ve’t-tercîh*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 2003.
- Merginânî, Ali b. Ebî Bekir. *el-Hidâye*. Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-‘Ârabî, t.y.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li Ta’lîli’l-muhtâr*. Kahire: Matbaâtu Kahire, 1937.
- Meydânî, Abdülğani. *el-Lübâb*. Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, t.y.
- Molla Hüsrev, Ferâmuraz. *Dürrü’l-hükkâm Şerhu Çururi’l-ahkâm*. Beyrut: Dâru İhyâi’l-kütübi’l-Arabî, t.y.
- Muhammed Emin, İbn Âbidin. *Reddü’l-muhtâr*. Mısır: Mustafa Bâbî, 1966.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *el-Cami’ü’s-sahîh*. İstanbul: Çağrı, 1992.
- Müzenî, İsmail b. Yahya. *Muhtasaru’l-Müzenî*. Riyad: Dâru Medâric, 2019.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı, 1992.

